

D İ L Ç İ L İ K

UOT 81 41; 801.7

FİRUDİN RZAYEV

YEUCİ-YEUŞİ QƏDİM TÜRK MİFİNİN NAXÇIVAN
ƏRAZİSİ TOPONİMLƏRİNDƏ İZLƏRİ

Məqalədə əski türk mifik təfəkküründə xüsusi yeri olan Yeuci-Yeuşi qədim türk mifinin Naxçıvan ərazisi toponimlərindəki izlərindən bəhs olunur. Bu qədim mifin Naxçıvan toponimlərində izi indiyədək Azərbaycan və türk alimləri tərəfindən tədqiq edilməmiş və onlarla bağlı adların izahı verilməmişdir. Məqalədə qədim Naxçıvan ərazisi toponimik sistemindəki oykonimik adlarda Yeuci-Yeuşi mifik adı dil və tarixi faktlar əsasında təsdiq edilir. Bu mif demək olar ki, toponimik sistemin oykonim, oronim, hidronimlərində də ilkin Yeuci variantında təkrarlanır.

Tədqiqatda Naxçıvan coğrafi arealında bu miflə bağlı toponimlərin etimoloji izahları verilir. Yeuci-Yeuşi adının prototürklərlə bağlı adlarda qalması bu mifik inancın qədimliyini sübut edir. İstər Naxçıvan, istərsə də Altay və digər türklərdə bu adın yeri məqalədə elmi faktlarla əsaslandırılır.

Açar sözlər: *Yeuci-Yeuşi, mif, Naxçıvan, Yaycı, oykonim, oronim, hidronim.*

Bəşəri sivilizasiyaların ibtidaidən aliyə doğru inkişafı, hər hansı bir ailənin tayfa birliyi şəklində meydana çıxması tarixi minilliklərin qaynağında yer alır. Onların məişəti, inancı və s. amillərindən ortaya çıxan mədəniyyət nümunələri də özünü bu tarixi proseslərdə qoruyub saxlaya bilmişdir. Qədim dünya sivilizasiyası mərkəzlərindən biri kimi qaynaqlarda yer alan Naxçıvan Muxtar respublikasının ərazisi bəşər sivilizasiyası mifində də xüsusi yeri olan ərazilərdən biridir. Bu qədimlik ərazinin çox saylı Oğlanqal, Qız qalası, Süzüt, Qazançı, Ərvana və s. qalalarının tarixində, ərazilərin arxeoloji mədəniyyət nümunələri, eləcə də bunlardakı etnoqrafik materiallar və toponimlərdəki tayfa adları ilə təsdiqlənir. Əgər biz görkəmli alimlər O.A.Həbibullayev, V.V.Əliyev və başqalarının bu ərazi mədəniyyətlərinin tədqiqindəki elmi nəticələrinə diqqət etsək, bu mədəniyyət nümunələri yetərli elmi faktlarla Eniolit və Tunc dövrünə aid edilir ki, bu da qədim minilliklərlə səsləşir (4, s. 11). Son dövrlər yerli, eləcə də əcnəbi arxeoloji ekspedisiyalarının əldə etdiyi elmi nəticələr, ərazidə oturaq həyatın və şəhər mədəniyyətinin m.ö. VIII minilliklərdən formalaşdığını tam olaraq sübut etmişdir (7, s. 451-453; 13, s. 43, 57-61, 123-125).

İstənilən bir tayfanın sonda xalq şəklində meydana çıxması eyni dildə danışan ayrı-ayrı tayfaların vəhdət halında birləşməsinin ümumi nəticəsidir. Bu cür etnik qrup şəklindən bir xalq kimi formalaşmada xeyli sayda amillər istənilən bir xalqın minilliklərin siyasi tarixi proseslərində öz mifik təfəkkürünü də formalaşdırmasına yol açır. Burada adət-ənənələrindəki mifik düşüm tərzii ki, əsatir və miflərdə, onların deyimlərində minillər boyunca gələcək nəsələ miras olaraq gəlib çıxır. Azərbaycan xalqına, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan ərazisi prototürklərinə məxsus olan qəbilələr də öz yaşayışı, həyatı və təbiət hadisələrini dərk etmələri ilə fərqlənmiş bu mifik təfəkkürü bir çox hallarda başqa xalqlara da aşlamışdır.

Biz qədim mənbələri və qaynaqları araşdırarkən, burada m.ö. II minilliklərdə tarix səhnəsində olmuş və qədim Naxçıvan-Naxər ölkəsi ərazisində tarixi proseslərə qoşulmuş Maq türklərində Maq/Qm (şamanizm), Sak türklərində Sax, Şirak türklərində Şar, Oğuz türklərində Böri-Qurd kimi tanrı mifik inancları ilə qarşılaşırıq ki, bu dövr miflərdən biri də coğrafi adlarımızda günümüze qədər gəlib çatmış, ümumtürk mifində də yer alan Yaycı türkləri ilə bağlı Yeuci-Yeuşi mifik inancıdır. Biz bir çox yazılarımızda kosmik aləm, təbiətdəki işıq, zülmət, baş

verən iqlim, fəsil dəyişilmələri kimi, hadisələrin insan şüurunda müxtəlif istiqamətlərdən yer almaqla da mifik təfəkkürə çevrildiyini qeyd etmişik və M.H.Vəliyevin (Baharlı) Yaycı tayfalar haqqındakı yazılarında onları Yaik şəklində Ural çayının əski adında göstərməklə, yaycıların türk tayfası olduğunu qeyd etdiyindən bəhs etmişik. Burada onların Türkünstan, Ural ətrafında yaşamaqla sonrakı dövrlər Hindistan və Çin arasında da məskunlaşdıqları və skiflərin əcdadları olduğu da göstərilmişdir (11, s. 184-185, 383-384, 396-398).

Bəzi qaynaqlarda Çin mənbələrinə istinadən yucilərin m. ö. III yüzillikdə Orta Asiyanın Tanrı dağları ətrafında məskun xalqlar olaraq, Çinin Gansu əyalətində güclü dövlət qurduqları, m.ö. 203-cü ildə (III əsrin sonu), hun imperatoru Metenin m.ö. 177-ci ildə yucilərlə vuruşu qeyd edilir. Elə bu prosesdə, yucilərin eyni vaxtda Usunlarla da vuruşu, Metenin Yuci dövlətini yıxaraq, onların Orta Asiyaya köçüb, m.ö. 166-cı ildə Makedoniyalı İsgəndərin Bəlxədə qurduğu Yunan hakimliyinə son qoyduqları, sonra Böyük və Kiçik qollara ayrılıb m.ö. 155-145-ci illərdə buradan İskit torpaqlarına köçüb Mavərnəhrdə məskunlaşdıqları göstərilir. Bu məlumatlarda onların Helen torpaqlarında Baktriya krallığını ələ keçirdikləri, Roma qaynaqlarında isə "Serica" ölkəsindəki xalqın yučilər adlandırılması, burada kuşan və usunların yaycı-yucilərin bir qolu olduğu bildirilir. Qeyd olunan proseslərdən sonra m.ö. 129-cu ildə yucilər Türkünstanda qüvvətli dövlət qurur, m.ö. 127-ci ildə isə, Part tayfalarına məğlub olub beş bəyliyə parçalanırlar. Bu məlumatlarda onlar sonralar Çin mədəniyyətini və Buddizm inancını qəbul edib m.ö. 25-ci ildə tarixdən yox olurlar (11, s. 390).

Digər qaynaqlarda da Yuci tayfalarının qolu olan kuşanların Yuci və usunlarla birgə qurduğu Kuşan çarlığı m.ö. I yüzilliyə aid edilmiş, yucilərin Baktriya ərazisində (bu ərazi qədim Azərbaycanın cənub şərq ərazisini də əhatə edirdi-F.R.) knyazlıq qurduğu göstərilmişdir. Kuşan imperatorluğunun sonrakı varisləri özlərini Baktriya çarlarının varisi hesab edirdilər. Sonralar Kuşan imperatoru Kucula Kadfiz (bir başqa mənbədə Kudzula) öz hakimiyyətini eramızın I əsrində Yüeci qəbilələrinə qəbul etdirdiyi göstərilir (15, s. 669-670).

Görkəmli tədqiqatçı alim Q.Qeybullayev, Azərbaycan toponimiyasından geniş məlumat verməklə, yazılarının birində Yaycı türklərinin də adlarını çəkib, qədim Naxçıvan və onun əzəli torpaqları İrəvan xanlığı ərazilərində də bu tayfa adı ilə bağlı xeyli məntəqə adını misal göstərir, lakin bu tayfaları ərazilərimizə "gəlmə tayfalar" hesab etməklə, dövrünün bilinmədiyini qeyd edir (6, s. 67).

Ümumilikdə tədqiqatları izləyərkən Yaycı-Yuci tayfaları və onların qədim Azərbaycan, o cümlədən Naxçıvan ərazilərində məskun olması faktları ilə də qarşılaşırıq. N.N.Lisenko öz tədqiqatlarında m.ö. 330-cu ildə Makedoniyalı İsgəndərin yürüşündə yucilərin ellinlər tərəfindən idarə olunduğunu, parfiyaya hücumu zamanı onların çarı I Artabanı (m.ö. 211-191) öldürdükləri göstərilir. Bundan sonra onun oğlu II Mitridat dövründə onlar baktriyaya hərəkət edirlər (7, s. 20-21). Strabona görə isə onlar skif, toxar, assian, passian və sakarlarla (saklarla-F.R.) II əsrdə Yunan-Baktriya çarlığını yırırlar (11, s. 392).

Bu problemlə bağlı rus alimi, arxeoloq S.İ.Rudenkonun da fikirləri maraqlıdır. O, Altay iskitlərin Çin qaynaqlarındakı Yucilər olduğuna dair tarixi faktlar göstərməklə, arxeoloji araşdırmaların nəticələrinə istinadən Avropa və Altay skiflərinin Sibir, Altay və Ön Asiya (Bütöv Azərbaycan) xalqlarının m.ö. I minilliyin əvvəllərində eyni mədəniyyətə mənsub olduqlarını göstərir (9, s. 5-7, 10-17, 31, 39). Bəxtiyar Tuncay da Çin mənbələrinə istinad edir, kidalara aid sikkələrin üzərində yazılmış "Kidara" sözünün yucilərin (kuşanlıların) çarı olduğunu yazır. O, Çin mənbələrində yucilərin Şimali Hindistana daxil olaraq, burada beş ölkəni fəth etməsi və Yuci (Kuşan) imperatorluğunu qurması haqda məlumat olduğunu da qeyd edir (17). Bura qədər olan məlumatlara diqqət etdikdə yucilər türk tayfaları olmaqla ümumtürk mədəniyyətinin daşıyıcılarıdır, lakin onların mifi haqqında heç bir söz deyilmir.

B.Ögəlin Su/Şu tayfaları haqqında yazısında əski Çin qaynaqları haqqında geniş məlumat verərkən, burada m.ö. 255-210-cu illərdə Şərqi Türküstanda Yucei türklərinə məxsus Su adlı şəhərin olduğunu göstərir. Daha sonra müəllif, Türküstanın cənub qərbində m.ö. 72-ci ildə “Şace” adı ilə həm Yarkənd hökmdarlığının, həm də paytaxt şəhərinin adlarına qeyd edir, hun imperatoru Tuman dövrünə qədər yucilərin qüdrətli olduğunu yazır. Daha sonra o, “Kiçik yuci” qolu haqqında məlumat verərək, onların II yüzillərdə Tibet ətrafında məskunlaşdıqlarını, yucilərin hunlarla vuruşub qərbə köçlərini geniş araşdırıb, Yapon alimi Matsudanın türklərin sız adladığı Qansu dəhlizinin tarixdəki yerini 3 dövrə bölərək 1-ci dövrü (m.ö. III yüz il) yucilərdən hunlara qədər olan dövr adlandırdığını yazır (2, s. 329-335).

“Ümumdünya Tarixi” kitabında da II yüzilliyin əvvəllərində yuciləri türk tayfası kimi massagetlərlə ittifaqda göstərib, onların başda As tayfaları (mənbədə asien, asiy-asay- F.R.) olmaqla Yunan-Baktriya ərazilərinə yayıldıqlarını yazır. Burada m.ö. 206-cı ildə yucilər arasında əsir olan Metenin atasını öldürüb hakimiyyəti ələ aldığı qeyd olunur və onlar yuci və usunları öz təsirləri altına alırlar. Lakin yuci və usunların m.ö. I əsrdə İssık-Kul, Tyan-Şan, oradan isə Azərbaycan (kitabda İran) ərazilərinə köçüb məskunlaşdıqları, böyük güc olub 188800 nəfərlik orduya sahib olduqları göstərilir (15, s. 430, 441-443).

Bütün bunlara baxmayaraq tarixi qaynaqlarda biz Urartu çarı I Arrqıştinin (m.ö.781-760) yazılarında Manna ərazisini işğal zamanı, Buşti, Aşkaya, Uquşti kimi ölkələrlə yanaşı Uşuni-Yuşuni (Assur dilində Uauşi-Yuci) ölkəsini də işğal etdiyini oxyuruq (14, s. 347). Bu tarix m.ö. VIII yüzillik, ərazi isə Urmiya ətrafı olmaqla göstərilir ki bu Naxər-Naxçıvan ölkəsi ərazisi idi. Yucilərin Göytürk imperatorluğu-dövlətinin hakim təbəqəsində olması tarixi faktı onların güclü türk tayfası olduğunu tamamilə təsdiq edir (10, s. 18).

Herodotun “Tarix” kitabında m.ö. VIII əsrin sonlarında skiflərin kimmerləri qovması, Qafqaza Xəzərin qərbindən keçərək gəlmələri haqqında məlumatı (5, s. 54), iskit-skiflərin içərisində olan yuti-yucilərin ərazilərimizdə m.ö. II minilliyin sonlarından mövcud olduğunu sübut edir.

Azərbaycan toponimik sistemində, eləcə də qədim Naxçıvan ərazisində tarixi eramızdan II min il əvvələ gedən çoxsaylı Yaycı tayfa adı ilə yaranmış Yaycı oykonimləri mövcuddur. İ.Ə.Novruzlu və V.B.Baxşəliyevin Aşağı Yaycı nekropolundan aşkar etdikləri maddi-mədəniyyət nümunələrinin m.ö. III-I minilliyə aidliyi də (13, s. 83), bu tayfaların ərazilərimizdə qədimdən mövcud olub şimala doğru yayıldıqlarını bir daha sübut edir. Diqqət etsək, bütün bu məlumatlarda Yaycı tayfalarının mifinə toxunulmur.

Biz mənbələrə diqqət etdikdə, “yaycı” sözünün şamanlıqla məşğul olanlara deyildiyini və bunun çox əski köklərdən gəldiyini görürük. Əgər m.ö. XII əsrdə Zərdüştlüyün yaranması, m.ö. VI əsr Qaumatanın-Şaman atanın üsyanı (16, s. 367) şamançılığın böyük güc olub, türklərdə çox əskilərlə bağlılığının şahidi oluruq. Bütün bu inanc amilinə istinad etsək, ona xidmət edənlərin böyük güc şəklində tayfa birliyinə və xalqa çevrilməsi prosesi danılmazdır. O zaman yuşilərin, yaycıların qədim şamançılıq inancına xidmət edən ayrıca tayfa olduğunu da deyə bilərik.

“Yaycı” sözündə “c” samitinin “q” ilə əvəzlənməsini və oğuz dillərinə xas “nq” qovuşuq səsini nəzərə alsaq, o zaman söz “yaynqı”, “yanzi”, “yancı” şəkillərində oxunur və türklərdə “hakim”, “hökmdar” mənasında işlənir (3, s. 127). Adı etrusklərin dövrü ilə bağlasaq bu tarix m.ö. I yüzillikdə tarixi mənbələrə düşür. Biz yuxarıda bu tayfa adının türk dillərinə məxsus c~t~ş fonetik paralelliyi ilə mənbələrdə “yuci”, “yuti”, “yuşi” kimi qeydə alındığını qeyd etdik. Bu fonetik hadisəni M.Şirəliyev Azərbaycan dilindəki “düşkün-çüşkün, diş-çiş” variantlarını, sözlüklər isə uyğurlarda “çiş-diş”, “çüşmək-düşmək-tüşmək” şəkillərini göstərir. Biz müasir türk dillərində belə t~d~c~ş səsəvəzlənmələrini izləyirik ki, burada taqqıltı sözü türklərdə

“takırtı”, başqırdlarda “şakıldav”, tatarlarda “şakıldan”, dilimizdəki yastıq sözü türkmənlərdə “yassık”, yastı sözü, osmanlı türklərində “yassı”, başqırtlarda özbəklərdə “yəssi”, türkmənlərdə “yası” yazılışlarında bu gün də belə işlənməkdədir. Əgər biz qədim sözlüklərdə bu səsəvəzlənməni nəzərə alaraq Yaycı sözünün mənasını izləsək, yası-“zərər, ziyan, enli”, yatçı-“zaman”, yeyse-“istəmək”, yunçi-“yoxsullaşmaq”, yuş-“sıxışmaq”, “toplanmaq”, yut-“fəlakət”, “aclıq” və s. mənalarla qarşılaşırıq ki, bu da tayfa adını xarakterizə etmir (11, s. 379). Bəs o zaman Yuci-Yaycı tayfa adının mənası nədir, o, nəyi ifadə edirdi? Bütün bunlar sözün başqa bir mənə daşması ehtimalını da ortalığa çıxarır və bu istiqamətdə qədim türk mifi daha inandırıcı faktlar ortalığa qoyur.

Bildiyimiz kimi qədim türk tayfalarının mifləri özündə xeyli mifik əlamətləri birləşdirirdi. Biz dünya xalqlarının mifinə diqqət edərkən, bu miflərdə gecəni gündüzə çevirən iki Kaci tanrı adlarına rast gəlirik və onlar zalım şər ruhlu qüvvələri qovan, quruya və suya sahib mərhəmətli tanrılarıdır. Bu qədim mifik inancı biz Yaycı/Yuci türklərində müşahidə edirik. Qədim mifologiyaya dair qaynaqlara və mənbələrə diqqət etdikdə, Yaycı/Yuci mifik düşüncəni daşıyan bu tanrı türk tanrısıdır. Burada Yeuşı/Yoişta-müdrük gəncdir və o, qəddar Axta tanrısından qədim xalqımızı xilas edir. Azərbaycan mifi ilə bağlı olan Zərdüştlüyün kitabı “Avesta”dakı “Yaşt” bölümündə Axta qəzəb tanrısıdır.

Biz yazılarımızda istər Çar, istərsə də Sovet Rusiyası dövründə tariximizin, dövlətçiliyimizin və bura daxil olan etnogenezimiz, dilimiz, etnoqrafiya və mədəniyyətimizin saxtalaşdırılması faktlarını oxuculara təqdim etmişik (12, s. 26-56). Burada rus ideologiyası bu qədim türk mifini Midiya tərkibində hələ m.ö. VIII-VI əsrlər etnik qrup kimi mövcud olan farslara aid edərək, bu mifi İran tanrısı kimi göstərmişdir. Bununla kifayətlənməyən rus siyasəti bu mifik inancı qismən fonetik dəyişikliklə adın sonuna -eti gürcü şəkilçisi artırmaqla və birinci -y hərfini -k səsi ilə əvəzləyərək Yaycı sözünü Kadji şəklində kiçik etnik qrup olan və m.ö. II minillikdə hələ tarix səhnəsində yer almayan gürcülərə, Kadji və Kadjik şəklində isə ermənilərin mifi olaraq təqdim edir və onlara iynə sancılarda görüdükləri göstərilir. Burada miflər haqqında məlumat verənlər də yalnız M.Abekyan, S.Arutunyan və Ş.Çiçavadzedir (8, s. 141, 607, 665). Bununla bərabər eyni tanrı Avar türklərindədir. Əgər bu tanrı avar, Azərbaycan mifindədirsə və Yaycı/Yuci tayfaları bütün türk ərazilərində böyük gücdürsə, təbii ki, bu inancın türklərdən erməni və gürcülərə adlandıqı həqiqət deyilmi? Biz yazılarımızda erməni təəssübkeşləri fransızlar tərəfindən Parisdə 1919-cu ildə çəkilmiş xəritəni göstərmişik (11, s. 48). Bu xəritəyə nəzər salsaq, burada Azərbaycan Qara dənizə qədər əraziləri əhatə etmişdir. Bura fransızların məqsədli şəkildə Azərbaycandan kənarda göstərdiyi Tiflis və Kutaisini (Kuti tayfalarının şəhəri) də əlavə etsək, onda nə gürcü, nə də erməni dövlətləri yoxdur. Digər bir tərəfdən bu gün Naxçıvan folklorunda rast gəldiyimiz “cinlərə iynə sancanda o gözə göründü” ifadəsini yadıma salsaq, bu Naxçıvan folklorundakı əfsanə ilə üst-üstə düşür. Təbii ki, mövcud əfsanə Azərbaycan mifik təfəkküründən erməni və gürcülərə o ərazilərin yerli sakinləri olmuş Azərbaycan əhalisinin deyimlərindən adlanmışdır.

Əgər Yuci Nuhun övladıdırsa və İosif Flavinin də qeyd etdiyi kimi “Naxçıvan bəşər nəslinin ilk beşiyi olmaqla Nuhun gəmisini də bu əraziyə enmişsə” deməli bu mif Azərbaycan xalqına məxsus olmuşdur (10, s. 21).

Əgər tayfa adını qədim türk dillərində sözün ilkin formasının birhecalı quruluşuna istinadən Yay+cı şəklində ayrı-ayrı götürsək, bildiyimiz kimi yay-ox əski türk inanclarında Umay ananın-Tanrıçanın silahı idi və qadın ilahəsi bununla uşaqları qoruyurdu. Bu fikrə N.A.Alekseyevin “Türkdilli Sibir xalqlarının erkən dini formaları” kitabında da rast gəlirik ki, bu yakut, altay, xakas, tuvin, şor kimi bir çox türklərdə geniş yayılmış inancla bağlı idi (1, s. 54). Qeyd edək ki, burada əsas şamanizmlə bağlı ayinlər yer alırdı. M.Seyidovun tədqiqatlarında

isə dini mərasimlərdə, ovçuluq, məişət, dövlət və s. işlərdə xüsusi ayinlər icra edən qam-şamanlar xalqın mənəvi dünyası, dövlət işləri və siyasət aləmini qabaqcadan gördüklərini yazır. O, əski türk inancına görə Umay ilahəsinin ox-yayının dünya ağacı olan Qayından düzəldildiyini, bu ağacın Umayla göydən gəldiyini və qam-şamanların bu yay-oxla insanları uğurladıqlarını yazır (14, s. 28, 112). Naxçıvan toponimik sistemində bu mifi daşıyan xeyli coğrafi ada rast gəlirik və bunların etimoloji mənalarına diqqət etməyi də elmi baxımdan əhəmiyyətli hesab edirik.

Yaycı (5 kənd). Bu məntəqə adları müəllif XIX əsrə aid İ.Şopenin yazılarına istinadən Dərələyəz və Azadçirən nahiyələrindəki Yaycı kənlərini Dərələyəz və Biləv mahallarında göstərildiyini yazmışdır. Q. Qeybullayev isə, bu tayfaların Yaycı adda tayfadan gəldiyini ehtimal etməklə, onun ilk dəfə Əbdülqazi xan Xivəlinin xatırlatdığı Yaycı tayfasının adı ilə bağlı olduğunu göstərir.

Biz Qədim Naxçıvana aid torpaqlarda qeydə alınan bu 5 məntəqə adının qədim dövrə aidliyini yuxarıda elmi faktlarla göstərdik. Onların Yucu tayfa adları ilə bağlı olmaqla Yaycı məntəqə adları XVI əsrə dair sənədlərdə Naxçıvan qəzasının Ağcaqala, Dərələyəz, Əlincə, İğdır, Ordubad qəzasının Azadçirən nahiyələrində göstərilir və birbaşa tayfa adı ilə bağlıdır.

Kaycı (2 kənd). Diqqət etsək, adın bu cür yazılışı mənbələrdə Altay, Ötükən və s. ərazi məlumatlarını və erməni, gürcülərin sahibləndiyi yazılışı təkrarlayır. Oykoniqlər 1724-cü ilin arxiv sənədlərində Naxçıvana aid Vedi nahiyəsində Kaycı və Qaycı yazılışlarında $y \approx k \approx q$ samitlərinin əvəzlənməsi ilə qeydə alınır. Təbii ki, məntəqə adının “qayçı” sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Biz tədqiqatlarda qədim türk dillərinə dair sözlüklərdə -çı komponentinin “üç” eləcə də “məxsusluq”, “mənsubluq” şəkilçisi və “tayfa” mənası daşdığına rast gəlirik. Bu halda ad “Kayı tayfaları”, “Kayılara məxsus”, “Üç kayı” mənalarını daşıyır. Lakin diqqət etdikdə bu adlarda həm də keyik-yeyik, yal (atda)-çal, kal, yetişkən-kitişkən sözlərində olduğu kimi $k \approx y$ səsəvəzlənməsi ilə də qarşılaşırıq ki, türk dillərinə xas olan $c \approx ç$ səsəvəzlənməsi də nəzərə alınarsa, adı Yaycı kimi də bərpa etmək mümkündür. Sonuncu variant adın Yaycı tayfa adından yarandığını tam sübut edir (11, s. 400-41).

Nəticə olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

1. Yuci-Yaycı türklərinin ilk Ana yurdları Azərbaycan və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim Naxçıvan ərazisi olmuş, buradan türk ərazilərinə yayılmışdır.

2. Yuci-Kucı tanrı adı Azərbaycan torpaqları olub 1820-ci ildən başlayaraq ərazilərimizdə zorla yerləşdirilən erməni və gürcülərin mifinə Azərbaycan mifindən adlamışdır.

3. Bu tayfalar skiflərin əcdadları olmaqla m.ö. III minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərində tarix səhnəsində olmuş, m.ö. III yüzillikdə Orta Asiyanın Tanrı dağları ətrafında, Çinin Gansu əyalətində dövlətlər qurmuşlar. Teumon dövrünə qədər onlar Orta Asiyada böyük güc olmuşlar.

4. Yuci-Yaycı türkləri m.ö. II yüzillikdə özlərinin əzəli vətənlərinə dönüb, Cənub Azərbaycanda parfiya çarlığını yıxmış, II Mitridat dövründə buradan Baktriya torpaqlarına hərəkət etmişlər.

5. Onlar Orta Asiyaya, İskit torpaqları Mavərnəhrdə məskunlaşmış, m.ö. 129-cu ildə Türküstanda dövlət qurmaqla öz miflərini bütün bu ərazilərə yaymışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Алексеев Н.А. Ранние формы религии тюркоязычных народов Сибири. Новосибирск: Наука, 1980, 317 с.
2. Bahəddin Ögəl. Böyük Hun imperatorluğu. II c., Bakı: Gənclik, 1992, 336 s.
3. Дьяконов И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н.э. Москва:

- Наука, 1956, 485 с.
4. Əliyev V.V. Naxçıvan Azərbaycanın tarixi diyarıdır. Bakı: Yeni nəşrlər evi, 2002, 320 s.
  5. Геродот. История. Перевод и примечания Г.А. Стратановского. Ленинград: Наука, 1972, 599 с.
  6. Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана. Баку: Элм, 1986, 192 с.
  7. Лысенко Н.Н. Этногенез и военная история иранских кочевников Евразии и период II в. до н. э. - II в. н. э. Владикавказ: Сев. Осетия, Гос.Унив. им. КЛ.Хетагурова, 2007, 650 с.
  8. Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. I, Москва: Советская энциклопедия. 1987, 671 с.
  9. Руденко С.И.. Искусство Алтая и Передней Азии (середина I тысячелетия до н.э.). Москва: Наука, 1961, 68 с. + 18 табл.
  10. Rzayev F.H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (miladdan öncə VI-III minilliklər). I c. Bakı: ADPU, 2013, 528 s.
  11. Rzayev F.H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (miladdan öncə II-I minilliklər). II c. Bakı: ADPU, 2017, 588 s.
  12. Rzayev F.H. Naxçıvan makrotoponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: ADPU, 2018, 244 s.
  13. Seyidov A.Q., Вахşəliyev V.B., Lauren Listvet, Hilary Gopnik, Aşurov S.Q. Naxçıvanda arxeoloji araşdırmalar (Azərbaycan və İngilis dillərində). Naxçıvan: Əcəmi. 2010, 588 с.
  14. Seyidov M.M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989, 496 s.
  15. Всемирная история. Т. II, Москва: Госиздат, 1956, 899 с.
  16. Yusifov Y. B. Qədim şərq tarixi. Bakı: Bakı Universitet, 1993, 496 s.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
firudinrzayev@gmail.com*

Firudin Rzayev

THE TRACES OF YEUCI-YEUSI ANCIENT TURKIC MYTH IN THE TOPONYMS OF NAKHCHIVAN TERRITORY

The article deals with the traces of Yeuci-Yeusi ancient Turkic myth which has a special place in the Turkic mythic thinking, in the toponyms of Nakhchivan territory. The trace of this ancient myth in Nakhchivani toponyms has not been investigated by Azerbaijani and Turkish scientists, and the explanations of related names have not been given. In the article the Yeuci-Yeusi name in the oykonoms, oronyms, and hydronyms of the ancient Nakhchivan territory toponyms is proved on the bases of linguistic and historical facts. This myth is almost repeated in the initial Yayci variant of oykonym, oronym, hydronyms of the toponymic system.

In the investigation the etymological explanations of the toponyms related with this myth in the geographical area of Nakhchivan are given. The preservation of Yeuci-Yeusi name in the prototurkish names confirms the antiquity of this mythic belief. The place of this name both in Nakhchivan, and in other Turks is alleged on the basis of the scientific facts in the article.

Keywords: *Yeuci-Yeusi, myth, Nakhchivan, Yayci, oykonym, oronym, hydronym.*

Фирудин Рзаев**СЛЕДЫ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО МИФА ЕУДЖИ - ЕУШИ В
ТОПОНИМАХ НАХЧЫВАНСКОЙ ТЕРРИТОРИИ**

В статье говорится о следах древнетюркского мифа Еуджи - Еуши, который занимает особое место в древнетюркской мифологии в топонимах на территории Нахчывани. Связи Нахчыванской земли с этим мифом, до тех пор не были исследованы азербайджанскими и тюркскими учеными и не анализированы значения этих имен. В статье названия Еуджи - Еуши в ойконимах, оронимах и гидронимах на территории Нахчывани подтверждены на основе исторических фактов. Этот миф как первичное название Еуши повторяется вообще во всех топонимических системах Нахчывана в ойконимах, оронимах, и гидронимах.

В исследованиях объясняется значения топонимов, которые связанные с этой мифологией на географических ареалах Нахчывана. Существование топонимов с названием Еуджи - Еуши подтверждает древность верований этого мифа. Место этих названий в Нахчыване, в Алтае, в том числе и в других тюрках обосновывается научными фактами.

Ключевые слова: *Еуджи-Еуши, миф, Нахчыван, Яйджы, ойконим, ороним, гидроним*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Akif İmanov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlkin variant 21.06.2019

Son variant 23.10.2019